

Εξέλιξη των αντιλήψεων για τις έμφυλες σχέσεις στην Αθήνα, 1988-2006

Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα, Μανίνα. Κακεπάκη, Άννα Νικολάου

Εισαγωγή

Τα στοιχεία στα οποία βασίζεται το παρόν άρθρο αποτελούν τμήμα πανελλαδικών ερευνών πολιτικής κουλτούρας που διενεργήθηκαν το 1988 και το 2006, και στις οποίες κεντρική έμφαση αποδίδεται στο φύλο. Στη δεύτερη έρευνα, αυτήν του 2006,¹ που επικεντρώθηκε στις «έμφυλες διαφορές στα πρότυπα πολιτικότητας», η εξέλιξη των αντιλήψεων για την έμφυλη ανισότητα από το 1988 έως το 2006 αποτέλεσε κεντρικό αντικείμενο διερεύνησης. Βασικός στόχος στο εν λόγω ερευνητικό πρόγραμμα ήταν να εξεταστούν οι πιθανές επιπτώσεις στο πολιτισμικό επίπεδο από τη σχεδόν εικοσαετή εφαρμογή πολιτικών για την έμφυλη ισό-

¹ Η έρευνα του 2006 πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος «Έμφυλες διαφορές στα πρότυπα πολιτικότητας: διερεύνηση της εξέλιξης των διαφορών στην ιδεολογική τοποθέτηση και πολιτική συμπεριφορά ανάλογα με το φύλο στις νέες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες» που εντάσσεται στην πράξη Πυθαγόρας II – Ενίσχυση των Ερευνητικών Ομάδων στα Πανεπιστήμια. Το έργο συγχρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και από Εθνικούς Πόρους (ΕΠΕΑΕΚ II) ΠΥ-ΘΑΓΟΡΑΣ II. Την ερευνητική ομάδα απετέλεσαν οι: Μ. Παντελίδου – Μαλούτα (επιστημονική υπεύθυνος του έργου, καθηγήτρια στο τμήμα Π.Ε.Δ.Δ.), Η. Νικολακόπουλος (καθηγητής στο τμήμα Π.Ε.Δ.Δ.), Κ. Δοξιάδης (αν. καθηγητής στο τμήμα Π.Ε.Δ.Δ.), Μ. Κακεπάκη (Μεταδιδακτορική ερευνήτρια), Φ. Γεωργακόπουλος, Γ. Δικουμάκος, Γ. Κανδύλης, Α. Κοσφολόγου, Α. Νικολάου και Ε. Τσιδεμιάδου (ερευνητές/τριες στο έργο). Η εμπειρική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο αυτό, έγινε με βάση επιτόπια δειγματοληψία σε πανελλαδικό δείγμα 1600 ατόμων (1000 γυναίκες και 600 άνδρες) 18 ετών και άνω, στρωματοποιημένο ως προς την ηλικία, στο διάστημα μεταξύ 9 Δεκεμβρίου 2005 και 2 Ιανουαρίου 2006. Σε μεγάλο βαθμό η έρευνα αυτή αποτελεί επανάληψη (αλλά με πολλές πρόσθετες θεματικές), της έρευνας του ΕΚΚΕ του 1988, για την *Πολιτική συμπεριφορά των γυναικών στην Ελλάδα*, έρευνα που είχαν τότε συν-διευθύνει ο Η. Νικολακόπουλος με τη Μ. Παντελίδου Μαλούτα, και η οποία αποτελεί σημείο αναφοράς για σύγκριση και μελέτη των εξελίξεων. Τα στοιχεία της έρευνας του 1988 έχουν δημοσιοποιηθεί πρωτίστως στη σχετική έκθεση (Η. Νικολακόπουλος, Μ. Παντελίδου Μαλούτα, 1988, *Έρευνα για την πολιτική συμπεριφορά των γυναικών*, Αθήνα, ΕΚΚΕ/ΓΓΙ.), καθώς και στο Μ. Παντελίδου Μαλούτα, 1992, *Γυναίκες και πολιτική*, Αθήνα, Gutenberg.

τητα και από το λόγο που τις συνοδεύει, καθώς και να καταγραφούν οι ενδεχόμενες επιδράσεις της «γενιάς» στις αντιλήψεις και στις επιδιώξεις που σχετίζονται με το σύστημα των έμφυλων σχέσεων. Στα παραπάνω συνηγορούν και άλλες αλλαγές που σημειώθηκαν στο γενικότερο πολιτισμικό και πολιτικό κλίμα (μείωση, παραδείγματος χάρη, στη δήλωση πολιτικού ενδιαφέροντος και στη διάδοση της αριστερής ταυτότητας), οι οποίες και σχετίζονται λιγότερο ή περισσότερο με μεταβολές στις αντιλήψεις περί έμφυλων σχέσεων. Το πώς, με άλλα λόγια, βιώνεται σήμερα από τις ίδιες τις γυναίκες το σύστημα των έμφυλων σχέσεων στην Ελλάδα και σε ποιο βαθμό έχει μεταβληθεί από το 1988 στο 2006 η αντίληψη για την έμφυλη ανισότητα ως πρόβλημα προς επίλυση, αλλά και ειδικότερα η ανισότητα στη σφαίρα της πολιτικής, αποτέλεσαν κεντρικές κατευθύνσεις έρευνας για την εξέλιξη που εμφανίζουν οι σχετικές αντιλήψεις.

Με δεδομένο ότι τόσο το θεσμικό περιβάλλον, όσο και πολλές παράμετροι που αναφέρονται στην καθημερινότητα των έμφυλων σχέσεων, έχουν μεταβληθεί σε σημαντικό βαθμό κατά το διάστημα αυτής της «μικρής» εικοσαετίας (1988-2006), είναι αναμενόμενες οι διαφοροποιήσεις στο πώς τα έμφυλα υποκείμενα αντιλαμβάνονται τη θέση τους στο σχετικό σύστημα σχέσεων, αλλά και στο πώς αιτιολογούν τις όποιες διαφορές παρατηρούν στην κοινωνική θέση και στις διαδρομές της ζωής ανάλογα με το φύλο. Στην εν λόγω περίοδο, που σηματοδοτεί την εξάλειψη των έντονων φεμινιστικών διεκδικήσεων και την αναδίπλωσή τους, θεσμοθετούνται βασικά μέτρα για την “ισότητα”. Μεταβάλλεται δε και παγιώνεται το πλαίσιο των σχετικών ευρωπαϊκών πολιτικών, ενώ συγχρόνως παγιώνεται ο -αδιαμφισβήτητος πλέον- ρόλος του «κρατικού φεμινισμού».² Είναι η περίοδος στην οποία η γυναικεία συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό έχει αυξηθεί, το εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών έχει ανέλθει σημαντικά, ενώ στον τομέα των πολιτικών έχουν θεσμοθετηθεί οι κατά φύλα ποσοστώσεις στις δημοτικές εκλογές, με όλο και πιο συχνές αναφορές στο ενδεχόμενο θεσμοθέτησής τους και στις βουλευ-

² Βλ. Μ. Παντελίδου Μαλούτα, 2007, “Κρατικός φεμινισμός, πολιτικές για την έμφυλη ισότητα και κοινωνικές αντιλήψεις”, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 29, σσ.5-39.

τικές.³ Μάλιστα, η θεσμοθέτηση ποσοστώσεων και στις βουλευτικές εκλογές, που στην παρούσα έρευνα αντιμετωπίζεται μαζικά θετικά από το εκλογικό σώμα, γυναικείο και ανδρικό, αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο για τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιες οι γυναίκες αντιλαμβάνονται την έμφυλη ανισότητα.

Οι σημαντικές αλλαγές σε βασικές συνιστώσες που διέπουν την πολιτική φυσιογνωμία γυναικών και ανδρών -κάτι που ασφαλώς δεν σημειώνεται αποκλειστικά στην ελληνική πολιτική κουλτούρα- είναι αναμενόμενο να συνοδεύονται και από μεταβολές στο επίπεδο των αντιλήψεων για την έμφυλη ανισότητα. Και δεν εκπλήσσει, βέβαια, το ότι οι αλλαγές που τις προηγούμενες δεκαετίες συντελέστηκαν στο επίπεδο του φύλου -το οποίο υπήρξε ένα από τα σταθερότερα σημεία διασύνδεσης των υποκειμένων με τον κοινωνικό τους περίγυρο-, επιφέρουν αλλαγές και στην πολιτική φυσιογνωμία των γυναικών, όπως επίσης και στις αντιλήψεις τους για τις έμφυλες σχέσεις. Αναμφίβολα, θα πρέπει να καταγραφεί ως θετική εξέλιξη την περίοδο 1981-1998 η πρόνοια που υπήρξε να κατοχυρωθεί η ισονομία γυναικών και ανδρών, που συγκεκριμενοποίησε τη σχετική κατοχύρωση στο Σύνταγμα του 1975, καθώς και η συνακόλουθη ευαισθητοποίηση της ελληνικής κοινωνίας σε θέματα που αναφέρονται στη γυναικεία υποτέλεια. Διότι, έτσι, δρομολογήθηκε μια δυναμική σε επίπεδο πολιτισμού, η οποία δημιούργησε νέο κλίμα και νέες συνθήκες ώστε να αναπτυχθεί η φεμινιστική και γυναικεία αμφισβήτηση και παράλληλα να ενταθεί η διάδοση, αλλά και η διαφήμιση, των ευρωπαϊκών μέτρων για την έμφυλη ισότητα.

Κεντρικό ζήτημα που μας θα απασχολήσει στη συνέχεια αναφορικά με την εξέλιξη που εμφανίζουν στην Αθήνα οι αντιλήψεις για την έμφυλη ανισότητα, τις έμφυλες σχέσεις και τους κοινωνικούς ρόλους ανάλογα με το φύλο, είναι εάν μπορεί να διακριθεί ένα συγκεκριμένο πρότυπο στις σημειούμενες αλλαγές. Εάν, δηλαδή, στο διάστημα αυτής της “μικρής εικοσαετίας” παρατηρούμε γενικά συντηρητικότερες τοποθετήσεις ή, ενδεχομένως, υπάρχουν πλέον ορισμένα κερκτημένα που δεν αμφι-

³ Η πρόταση για αλλαγή του εκλογικού νόμου, που επεξεργάστηκε η κυβέρνηση της ΝΔ (Νοέμβριος 2007) περιλαμβάνει και πρόβλεψη για ποσοστώσεις στις λίστες των υποψηφίων για τις βουλευτικές εκλογές, ενώ ήδη από το 2002 υπήρχαν σχετικές νύξεις στη Βουλή.

σβητούνται και τα οποία αποτυπώνονται σε ριζοσπαστικότερες τοποθετήσεις. Ακόμη, θα μας απασχολήσει το *πως* επιδρά η μεταβλητή της ηλικίας, καθώς και σε ποιες περιπτώσεις σημειώνεται η διαφοροποίηση των μεσήλικων γυναικών, οι οποίες προβάλλουν ως διεκδικητικότερες και κριτικότερες σε θέματα έμφυλων σχέσεων, (σημερινές μεσήλικες που είναι οι διεκδικητικές και μαχητικές νέες του '88). Τέλος, σε σχέση με τα ερωτήματα αυτά, θα επιχειρηθεί να δοθούν -σε ψήγματα έστω- απαντήσεις στο *γιατί* των παρατηρούμενων αλλαγών.

Εξέλιξη των αντιλήψεων για την έμφυλη ανισότητα στην Αθήνα, 1988 – 2006⁴

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στην Αθήνα, διότι στόχος μας είναι να συμβάλλουμε στο να σκιαγραφηθεί η πολιτισμική φυσιογνωμία των ατόμων της πρωτεύουσας, με το να εξεταστεί το κατά πόσο διαδεδομένες είναι οι “νεωτερικές” ή οι “παραδοσιακές” αντιλήψεις για τις έμφυλες σχέσεις. Σ' ένα πρώτο επίπεδο, αποπειράται την ανίχνευση των μεταβολών στις αντιλήψεις περί έμφυλης ισότητας μεταξύ 1988 και 2006, μέσω σειράς ερωτήσεων οι οποίες έχουν ως στόχο να διερευνήσουν τις αντιλήψεις για τη θέση των γυναικών στην κοινωνία, την εμπλοκή τους (ή μη) στις πολιτικές διαδικασίες, αλλά και τη θέση τους στην οικογένεια. Εν συνεχεία, θα συνυπολογισθούν, ως παράγοντες διαφοροποίησης του πληθυσμού, μεταβλητές όπως η ηλικία και η ιδεολογική ταυτότητα.

Ένα από τα κεντρικά ζητήματα που μας απασχολεί είναι σε *ποιο* βαθμό γυναίκες και άνδρες υιοθετούν ή απορρίπτουν (μέσω της απόλυτης συμφωνίας/ διαφωνίας τους με τις προτεινόμενες φράσεις) ένα ανδροκρατικό πρότυπο άσκησης πολιτικής, το οποίο προσλαμβάνει τις

⁴ Για τις ανάγκες του άρθρου, απομονώσαμε από το δείγμα των 3000 ατόμων της έρευνας του 1988 τους/τις κατοίκους της Αθήνας (N = 954). Από το πανελλαδικό δείγμα 1600 ατόμων της δεύτερης έρευνας του 2005, τα στοιχεία που παρουσιάζονται αφορούν τους/τις κατοίκους της Αθήνας (N = 573). Όλα τα στοιχεία που παρουσιάζονται στους πίνακες είναι σταθμισμένα ως προς το φύλο, ενώ έχουν εξαιρεθεί τα Δ.Γ. και Δ.Α.

σχετικές διαδικασίες ως καθαρά ανδρικές. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, οι γυναίκες οφείλουν να ακολουθούν τη βούληση των ανδρών, προκειμένου να μη διαταραχθεί η οικογενειακή αρμονία,

Πίνακας 1.1
Συμφωνούν απόλυτα/ διαφωνούν απόλυτα ότι (απαντήσεις γυναικών)

	Αθήνα		Σύνολο χώρας	
	2006	1988	2006	1988
<i>Συμφωνούν απόλυτα (%)</i>				
Η πολιτική πρέπει να είναι κυρίως υπόθεση των ανδρών	1,7	9,4	2,1	15
Σε μια οικογένεια η γυναίκα πρέπει να ψηφίζει ότι και ο άνδρας της	2,8	6,8	3,3	15,4
<i>Διαφωνούν απόλυτα (%)</i>				
Η πολιτική πρέπει να είναι κυρίως υπόθεση των ανδρών	69,2	77,2	62,8	65,7
Σε μια οικογένεια η γυναίκα πρέπει να ψηφίζει ότι και ο άνδρας της	66,9	81,7	60,6	68,8

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006

Πίνακας 1.2
Συμφωνούν απόλυτα/ διαφωνούν απόλυτα ότι (απαντήσεις ανδρών)

	Αθήνα		Σύνολο χώρας	
	2006	1988	2006	1988
<i>Συμφωνούν απόλυτα (%)</i>				
Η πολιτική πρέπει να είναι κυρίως υπόθεση των ανδρών	1,8	5,3	3,1	10,1
Σε μια οικογένεια η γυναίκα πρέπει να ψηφίζει ότι και ο άνδρας της	5,4	3,4	5,4	10,6
<i>Διαφωνούν απόλυτα (%)</i>				
Η πολιτική πρέπει να είναι κυρίως υπόθεση των ανδρών	58,4	79,9	52,6	70,1
Σε μια οικογένεια η γυναίκα πρέπει να ψηφίζει ότι και ο άνδρας της	59,8	85,6	52,4	71,9

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006

αποδεχόμενες έτσι την υπαγωγή τους στην πολιτική πρωτοκαθεδρία τους (για μια παρουσίαση των ανάλογων ευρημάτων της έρευνας του 1988, βλ. Παντελίδου - Μαλούτα 1992, κεφ. 2).

Οι πίνακες 1.1 και 1.2 παρουσιάζουν ορισμένες πρώτες ενδιαφέρουσες ενδείξεις ως προς το είδος και την κατεύθυνση των μεταβολών στις αντιλήψεις των κατοίκων της πρωτεύουσας, στο διάστημα αυτών των δύο σχεδόν δεκαετιών. Μια πρώτη, γενική διαπίστωση, είναι ότι το 2006 αμβλύνονται σημαντικά οι αρκετά έντονες διαφορές ανάμεσα στις αντιλήψεις των κατοίκων της πρωτεύουσας και εκείνων του συνόλου της χώρας που σημειώνονται το 1988, όταν δεν εξαλείφονται εξολοκλήρου. Η εικόνα που παρουσιάζεται έχει δηλαδή σαφέστατα χαρακτηριστικά μιας μεγαλύτερης ομοιογένειας στις απαντήσεις, ιδιαίτερα στα ποσοστά της *απόλυτης συμφωνίας* με τις πλέον παραδοσιακές αντιλήψεις σχετικά με τη μη-εμπλοκή των γυναικών στις πολιτικές διεργασίες. Οι ποσοστιαίες διαφορές μεταξύ της Αθήνας και του συνόλου της χώρας κυμαίνονται κοντά ή λίγο κάτω από το 1%, διαφορά δηλαδή που είναι ουσιαστικά ασήμαντη και υποδηλώνει ότι, πλέον, οι φορείς (άνδρες και γυναίκες) των περισσότερο οπισθοδρομικών αντιλήψεων είναι ομοιόμορφα κατανομημένοι/ες στην επικράτεια της χώρας, χωρίς η περιφέρεια να αποτελεί πια “προνομιακό” κομμάτι έκφρασης αυτών των αντιλήψεων. Λογικό παρεπόμενο της διαπίστωσης αυτής είναι ότι ο ρυθμός μεταστροφής των αντιλήψεων ανάμεσα στο 1988 και το 2006 υπήρξε εντονότερος για τη χώρα *en γενει* απ' ότι για την πρωτεύουσα, της οποίας οι κάτοικοι εμφορούνταν από περισσότερο «προοδευτικές» αντιλήψεις ήδη από τη δεκαετία του '80.

Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, εξετάζοντας τα ποσοστά της απόρριψης των αντιλήψεων αυτών, όπως εκφράζονται από την *απόλυτη διαφωνία* των ερωτώμενων στις σχετικές ερωτήσεις, παρατηρούμε ορισμένες ουσιαστικές αλλαγές, ιδιαίτερα στις ανδρικές απαντήσεις. Το 1988, περίπου οι 8 στους 10 Αθηναίους (και 7 στους 10 στο σύνολο της χώρας) δήλωναν ρητά την απόλυτη διαφωνία τους με τη φράση «η πολιτική πρέπει να είναι κυρίως υπόθεση των ανδρών». Το 2006, το ποσοστό αυτό μειώνεται πάνω από είκοσι ποσοστιαίες μονάδες στην Αθήνα (21,5%), με κάπως μικρότερη πτώση στο σύνολο των ερωτώμενων (17,5%). Ιδιαίτερα αισθητή είναι και η μείωση των ποσοστών στην απόλυτη διαφωνία με τη φράση «σε μια οικογένεια η γυναίκα πρέπει να ψηφίζει ό,τι και ο άνδρας της», ανάμεσα στο 1988 και το 2006. Βρισκόμαστε, δηλαδή,

ενώπιον μιας, εκ πρώτης όψεως, παράδοξης διαπίστωσης: ενώ ανάμεσα στις δυο χρονικές περιόδους που εξετάζουμε οι ακραία σεξιστικές αντιλήψεις για τη θέση των γυναικών συρρικνώνονται (κάτι που θα φανεί και στη συνέχεια), παράλληλα υποχωρούν και οι αντιλήψεις που τοποθετούνται στο άλλο άκρο. Μάλιστα, η τάση αυτή είναι εντονότερη στην Αθήνα, ως εάν η ομογενοποίηση των αντιλήψεων στο σύνολο της επικράτειας να απαιτούσε ή να προϋπέθετε τη σύγκλιση των άκρων, προς όφελος των ενδιάμεσων τοποθετήσεων. Με άλλα λόγια, η τάση ομογενοποίησης στις αντιλήψεις και άμβλυνσης των γεωγραφικών διαφορών είχε δυο προαπαιτούμενα: τη σχετική υπαναχώρηση των Αθηναίων από τις προοδευτικές θέσεις τους και, παράλληλα, τη σχετική υπαναχώρηση του συνόλου της χώρας από τις οπισθοδρομικές, ούτως ώστε οι δυο αυτές ομάδες πληθυσμού να συναντηθούν στις ενδιάμεσες τοποθετήσεις.

Ως προς τα αίτια της περιορισμένης συμμετοχής των γυναικών σε Βουλή και κυβέρνηση (πίνακας 2), οι ερωτώμενοι/ες είχαν να επιλέξουν ανάμεσα σε τρεις διαφορετικές εναλλακτικές αιτιάσεις, η κάθε μια δηλωτική μιας διαφορετικής αντίληψης για τις ικανότητες των γυναικών και τα εμπόδια που μπορεί να αντιμετωπίζουν. Μια πρώτη διαπίστωση είναι ότι η παρατηρούμενη ομογενοποίηση των αντιλήψεων ανάμεσα στην Αθήνα και στο σύνολο του δείγματος να μεν εκφράζεται στις απαντήσεις των γυναικών, όχι όμως και των ανδρών. Δηλαδή, η απόσταση (μικρότερη ή μεγαλύτερη) που χώριζε τις Αθηναίες από τις γυναίκες όλης της χώρας το 1988 (ανεξάρτητα από το είδος της απάντησης) το 2006 καταργείται. Κάτι τέτοιο όμως δεν συμβαίνει και στους άνδρες. Η διαφοροποίηση αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις εντυπωσιακές ανακατατάξεις στις απαντήσεις των ανδρών της Αθήνας: συρρικνώνεται σημαντικά το ποσοστό όσων θεωρούν ότι οι γυναίκες ‘δεν έχουν ίσες ευκαιρίες να αναδειχθούν’ (το 1988 το υποστήριζε το 64,6 των Αθηναίων, έναντι 46,5 το 2006), ενώ σχεδόν αντιστρόφως

Πίνακας 2
Πιστεύουν ότι στη Βουλή και στην κυβέρνηση συμμετέχουν πολύ λίγες
γυναίκες, επειδή:

	Αθήνα (%)		Σύνολο χώρας (%)	
<i>Γυναίκες</i>	2006	1988	2006	1988
Δεν έχουν ίσες ευκαιρίες με τους άνδρες να αναδειχθούν	68,9	71,0	67,9	65,0
Δεν ενδιαφέρονται για την πολιτική	26,9	18,4	28,5	21,0
Δεν έχουν τις αναγκαίες ικανότητες	4,2	10,3	3,6	14
<i>Ανδρες</i>				
Δεν έχουν ίσες ευκαιρίες με τους άνδρες να αναδειχθούν	46,5	64,6	51,8	57,4
Δεν ενδιαφέρονται για την πολιτική	44,0	23,2	38,6	27,5
Δεν έχουν τις αναγκαίες ικανότητες	9,1	12,1	9,6	15,1

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006

ανάλογη είναι η αύξηση όσων πιστεύουν ότι 'οι γυναίκες δεν ενδιαφέρονται για την πολιτική', συνεπώς γι' αυτό δεν συμμετέχουν (από 23,2 το 1988 το ποσοστό ανεβαίνει στο 44,0 το 2006).

Πώς μπορεί να ερμηνευθεί η μεταστροφή αυτή; Σ' ένα πρώτο επίπεδο, θα λέγαμε ότι το αίτημα για ισότητα ευκαιριών φαίνεται ότι, στα μάτια των ανδρών, ικανοποιήθηκε μέσα από τις πολιτικές ισότητες οι οποίες υιοθετήθηκαν κυρίως από τη δεκαετία του ενενήντα και έπειτα, λόγω ευρωπαϊκών επιταγών. Αν οι πολιτικές αυτές θεωρούνται από μερίδα των ερωτώμενων ως αποτελεσματικό μέσο για την άρση των εμποδίων, αυτόματα συνάγεται ότι, εάν δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα, αυτό δεν μπορεί παρά να οφείλεται στις ίδιες τις γυναίκες, καθώς πλέον μετατίθεται σ' εκείνες η ευθύνη για τη μη συμμετοχή τους. Εάν υποθέσουμε μάλιστα ότι τα διαφορετικά μέτρα γίνονται αισθητά πρώτα στην πρωτεύουσα, τότε μπορούμε να ερμηνεύσουμε αναλόγως την πτώση στα ποσοστά των απαντήσεων των Αθηναίων. Αντίθετα, στο σύνολο της χώρας, το 2006 οι άνδρες εμφανίζονται ελαφρώς πιο «προοδευτικούς» στην ερμηνεία τους από ότι στην Αθήνα, ενδεχομένως διότι εκεί οι εκφάνσεις της έμφυλης ανισότητας εξακολουθούν να είναι περισσότερο

“ορατές”. Λέγοντας αυτά, βέβαια, δεν πρέπει να υποβαθμιστεί το γεγονός ότι η αναφορά στην ισότητα ευκαιριών και η αιτιολόγηση της μειωμένης παρουσίας γυναικών στο πολιτικό προσκήνιο με αναφορά στην έλλειψή της, ακόμη και σήμερα, εξακολουθεί να παραμένει η πρώτη επιλογή των απαντήσεων. Τέλος, έχει ενδιαφέρον να δούμε ότι τα ποσοστά όσων στηρίζουν την ακραία σεξιστική αντίληψη ότι οι γυναίκες δεν έχουν τις αναγκαίες ικανότητες, γι’ αυτό και δεν συμμετέχουν, συρρικνώνονται μεν, με μεγαλύτερο όμως ρυθμό στις γυναίκες και στους κατοίκους της χώρας συνολικά. Όπως ειπώθηκε δηλαδή και παραπάνω, η απομάκρυνση από τις έντονα οπισθοδρομικές θέσεις οφείλεται περισσότερο στο ότι η χώρα πλησιάζει την Αθήνα, καθώς ο ρυθμός μεταβολής των αντιλήψεων υπήρξε βραδύτερος στην Αθήνα σε σχέση με όλη τη χώρα.

Εξετάζοντας το ποσοστό των γυναικείων απαντήσεων παρατηρούμε ότι πλέον είναι πολύ λιγότερες σήμερα οι γυναίκες που αποδέχονται τον αποκλεισμό τους από τη δημόσια σφαίρα ελλείψει ικανοτήτων. Αυτό διαφαίνεται και από τις απαντήσεις στην ερώτηση για το πώς θα ήταν τα πράγματα αν συμμετείχαν περισσότερες γυναίκες στη Βουλή (πίνακας 3). Το 1988, στο σύνολο της χώρας, το ποσοστό όσων θεωρούσαν ότι αν συμμετείχαν περισσότερες γυναίκες στη Βουλή τα πράγματα θα ήταν γενικά χειρότερα, ήταν υπερδιπλάσιο της Αθήνας, κατά 7,7% στις γυναίκες και 8,9% στους άνδρες, δεδομένο που επιβεβαιώνει την προηγούμενη εικόνα περί μιας συντηρητικότερης Ελλάδας και μιας προοδευτικότερης Αθήνας. Σήμερα, αντίθετα, η εξομοίωση μεταξύ τους ως προς τις σχετικές αντιλήψεις είναι εμφανής. Από την άλλη, πρέπει να σημειωθεί ότι η αντίληψη πως ‘αν συμμετείχαν περισσότερες γυναίκες στη Βουλή, τα πράγματα θα ήταν γενικά καλύτερα’, είναι πολύ λιγότερο διαδεδομένη σήμερα στον ανδρικό πληθυσμό σε σχέση με το 1988, εν αντιθέσει με την πιο ‘σκεπτικιστική’ θέση ότι ‘δεν θα υπήρχε κατ’ ανάγκη διαφορά’, η οποία και παρουσιάζεται ιδιαίτερα αυξημένη. Βέβαια, ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η τοποθέτηση ‘δεν θα υπήρχε κατ’ ανάγκη διαφορά’, από διαφορετικές κατηγορίες ερωτώμενων, δεν είναι εύκολο να ανιχνευθεί στην παρούσα έρευνα. Η εντυπωσιακή μεταστροφή στις ανδρικές, αλλά όχι και στις γυναικείες, απαντήσεις, μάλ-

λον δεν θα έπρεπε να αποδοθεί σε μια κριτικότερη αντιμετώπιση εκ μέρους των ανδρών των όρων και των προϋποθέσεων υπό τους οποίους θα ήταν θετική η αυξημένη πολιτική συμμετοχή των γυναικών. Πιθανολογούμε ότι αποτελεί ακόμη μια ένδειξη εγκατάλειψης των ‘ακραίων’ θέσεων (‘καλύτερα’/‘χειρότερα’), προς μια ενδιάμεση, περισσότερο ουδέτερη και λιγότερο φορτισμένη, τοποθέτηση.

Πίνακας 3
Αν υπήρχαν περισσότερες γυναίκες στη Βουλή, τα πράγματα θα ήταν γενικά:

	Αθήνα (%)		Σύνολο χώρας (%)	
<i>Γυναίκες</i>	2006	1988	2006	1988
Καλύτερα	61,1	58,7	69,2	58,4
Χειρότερα	2,4	7,4	3,7	15,1
Δεν θα υπήρχε κατ’ ανάγκη διαφορά	36,5	33,9	27,1	26,4
<i>Ανδρες</i>				
Καλύτερα	29,2	47,4	39,7	45,5
Χειρότερα	5,5	9	6,9	17,9
Δεν θα υπήρχε κατ’ ανάγκη διαφορά	65,3	43,3	53,4	36,6

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006.

Μια σημαντική διάσταση στη διερεύνηση της έμφυλης ανισότητας αφορά στον τρόπο με τον οποίο τα ίδια τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται την έμφυλη κατηγορία στην οποία εντάσσονται, όπως αυτός εκφράζεται μέσα από το βαθμό στον οποίο θεωρούν ικανοποιητική τη θέση των Ελληνίδων, αλλά και μέσω των αντιλήψεών τους για τη φυσική ή μη κατωτερότητα της θέσης στην οποία βρίσκονται οι γυναίκες. Στον πίνακα 4, παρατηρούμε ότι, σε αντίθεση με τις προηγούμενες ερωτήσεις, η απόσταση που χαρακτήριζε το 1988 τις Αθηναίες και τους Αθηναίους από το συνολικό πληθυσμό (ως σχετικά λιγότερο ικανοποιημένους) διατηρείται και σήμερα ή και διευρύνεται, ακόμη κι εάν τα απόλυτα ποσοστά ικανοποίησης είναι εντυπωσιακά υψηλότερα, καθώς 8 στους δέκα Αθηναίους και περίπου 6 στις δέκα Αθηναίες εκφράζουν την ικανοποίησή τους από τη θέση των Ελληνίδων. Τα ιδιαίτερα υψηλά αυτά ποσο-

στά ικανοποίησης αντανακλώνονται και στις απαντήσεις που δίνονται στην ερώτηση (πίνακας 5) σχετικά με τον φυσικό χαρακτήρα της κατωτερότητας στην κοινωνική θέση των γυναικών. Το 1988, υπήρχε ένα ευδιάκριτο χάσμα αντιλήψεων στις δυο αντιδιαμετρικά αντίθετες απαντήσεις, εκείνη δηλαδή που αποδέχεται ως φυσική την κατώτερη θέση των γυναικών, παραπέμποντας σε μια ουσιοκρατική αντίληψη δοτών και παραδεδεγμένων ρόλων από τη μια, και από την άλλη στην αντίληψη που αμφισβητεί τη θέση περί φυσικής κατωτερότητας, αλλά ταυτόχρονα αναγνωρίζει την ύπαρξη κοινωνικών ανισοτήτων εις βάρος των γυναικών και επιζητά την επίλυσή τους. Οι Αθηναίοι/ες επέλεξαν σε υψηλότερα ποσοστά την τελευταία αυτή θέση και, αντιστρόφως, πολύ λιγότερο την πρώτη. Επιβεβαιωνόταν, δηλαδή, η εικόνα μιας προοδευτικότερης πρωτεύουσας και μιας μεγαλύτερης συγκέντρωσης των οπισθοδρομικότερων αντιλήψεων στο σύνολο του πληθυσμού. Το 2006, η τάση αυτή είναι για άλλη μια φορά πολύ λιγότερο ορατή, καθώς η σύγκλιση αντιλήψεων είναι πασιδήλη. Παράλληλα, όμως, επιβεβαιώνεται η απομάκρυνση από τις καθαρά οπισθοδρομικές, αλλά και καθαρά προοδευτικές, αντιλήψεις προς όφελος των περισσότερο ενδιάμεσων τοποθετήσεων, τάση που είναι περισσότερο έκδηλη στους άνδρες. Ενώ το 1988 το 55,4% των Αθηναίων ζητούσε να επιλυθεί το πρόβλημα της κατώτερης θέσης των γυναικών, το 2006 μόλις το 15,2% διατυπώνει την ίδια θέση. Κατ' αναλογία, ενώ το 1988 το 40,5% δεν θεωρούσε ότι οι γυναίκες βρίσκονται σε κατώτερη θέση, το 2006 το ποσοστό ανεβαίνει στο 78,6%. Εν ολίγοις, οι άνδρες σήμερα (και οι γυναίκες λιγότερο, αλλά σε αυξημένα ποσοστά σε σχέση με το 1988,) ναι μεν εμφανίζονται να έχουν ως ένα βαθμό απεμπολήσει τις ακραία παραδοσιακές αντιλήψεις τους σχετικά με τις έμφυλες σχέσεις, παράλληλα όμως έχουν εγκαταλείψει τις περισσότερο διεκδικητικές θέσεις για ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος έμφυλων σχέσεων. Καθώς φαίνεται, οι πολιτικές ισότητας που εφαρμόσθηκαν στο διάστημα που μεσολάβησε ανάμεσα στην πρώτη και τη δεύτερη έρευνα λειτούργησαν 'κατευναστικά' ως προς τις διεκδικήσεις, στο βαθμό που ευνόησαν την αντίληψη (ιδιαίτερα στους άνδρες) ότι, αν κάποτε υπήρχε πρόβλημα έμφυλης ανισότητας, σήμερα δεν υπάρχει πλέον.

Πίνακας 4
Ικανοποίηση από τη θέση των Ελληνίδων στη σημερινή κοινωνία (θετικές απαντήσεις)

	Γυναίκες		Άνδρες	
	2006	1988	2006	1988
Σύνολο χώρας	70	50,4	84,2	58,6
Αθήνα	63	44,8	80,6	51,9

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006.

Πίνακας 5
Αντιλήψεις για την κατώτερη κοινωνική θέση των γυναικών

	Αθήνα (%)		Σύνολο χώρας (%)	
	2006	1988	2006	1988
<i>Γυναίκες</i>				
Είναι φυσικό οι γυναίκες να βρίσκονται σε κατώτερη θέση	5,6	6,3	7,4	14,1
Οι γυναίκες δεν βρίσκονται σε κατώτερη θέση από τους άνδρες	62,5	36,4	59,4	36
Οι γυναίκες βρίσκονται σε κατώτερη θέση, και αυτό αποτελεί πρόβλημα προς επίλυση	31,9	57,6	33,1	49,8
<i>Άνδρες</i>				
Είναι φυσικό οι γυναίκες να βρίσκονται σε κατώτερη θέση	6,2	4,1	8,8	10,8
Οι γυναίκες δεν βρίσκονται σε κατώτερη θέση από τους άνδρες	78,6	40,5	73,3	43,4
Οι γυναίκες βρίσκονται σε κατώτερη θέση, και αυτό αποτελεί πρόβλημα προς επίλυση	15,2	55,4	17,9	45,8

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006.

Η ανίχνευση αυτών των μεταβολών οδηγεί στο να εξεταστεί η συσχέτιση με την ηλικιακή κατηγορία των ερωτώμενων. Ο πίνακας 6 αποτυπώνει σε συγκριτική προοπτική (1988 και 2006) τις ηλικιακές κατανομές των απαντήσεων των Αθηναίων για τη μειωμένη πολιτική συμμετοχή των γυναικών. Τα στοιχεία είναι δηλωτικά ορισμένων εξαιρετικά

σημαντικών ανακατατάξεων. Το 1988, ήταν οι νεότερες γυναίκες (18-30) εκείνες που απέδιδαν σε υψηλότερα ποσοστά τον πολιτικό αποκλεισμό των γυναικών στην έλλειψη ίσων ευκαιριών, ενώ οι μεγαλύτερες θεωρούσαν κυρίως ότι κάτι τέτοιο οφείλεται στην αδιαφορία τους για την πολιτική ή την έλλειψη ικανοτήτων. Η τάση αυτή, ενυπήρχε και στις ανδρικές απαντήσεις, αν και με μικρότερη ευκρίνεια. Στις γυναίκες, δηλαδή, αποτυπωνόταν με ευκρίνεια ένα γενεαλογικό χάσμα αντιλήψεων, με τις νεότερες να είναι φορείς περισσότερο προοδευτικών αντιλήψεων αναφορικά με τις έμφυλες σχέσεις. Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται πλήρως και από τα στοιχεία των πινάκων 7 και 8, όπου οι νεότερες γυναίκες ήταν το 1988 λιγότερο ικανοποιημένες από τη θέση τους, απορριπτικές της θέσης περί της φυσικής τους κατωτερότητας και διεκδικητικές μιας άλλης πραγματικότητας.

Το 2006 παρατηρούμε μια σχεδόν ολοκληρωτική μεταστροφή, δηλωτική ευρύτερων μεταβολών στις πολιτισμικές αξίες της νεότερης γενιάς, οι οποίες έχουν αρχίσει να καταγράφονται και να γίνονται αντικείμενο ανάλυσης (βλ. Δραγώνα 2007, Κακεπάκη 2006, Παντελίδου Μαλούτα, 1991). Οι νεότερης ηλικίας άνδρες και γυναίκες γίνονται φορείς παραδοσιακότερων αντιλήψεων αναφορικά με τη θέση των γυναικών στην κοινωνία, ενώ η γενιά των γυναικών ηλικίας 45-59 είναι κυρίως εκείνη η οποία διατηρεί, αν όχι αυτούσια, πάντως σαφώς ευδιάκριτα, τα χαρακτηριστικά μιας μεγαλύτερης αυτοσυνείδησης των περιορισμών που απορρέουν από το φύλο της, παράλληλα με το αίτημα για την ανατροπή των περιορισμών αυτών.

Τέλος, διαπιστώνονται και κάποιες πρώτες ενδείξεις για μεταστροφές στην ιδεολογία που διέπει τους κατοίκους της Αθήνας, από το 1988 μέχρι τις μέρες μας (οι πίνακες δεν παρουσιάζονται). Αν και αναγκαστικά περιοριζόμαστε σε κάποιες πρώτες διαπιστώσεις, αυτό που διαφαίνεται είναι ότι το δίπολο Αριστερά/Δεξιά, το οποίο κατά τη δεκαετία του '80 αντανακλούσε ευκρινώς διαφορετικά αξιακά πρότυπα,

Πίνακας 6									
Λόγοι για τη μικρή συμμετοχή γονακών στη Βουλή και την κυβέρνηση (κατανομές ανά φύλο και ηλικία)									
Κάτοικοι Αθήνας (%)	18-30		31-44		45-59		60+		
	2006	1988	2006	1988	2006	1988	2006	1988	
Γοναίκες									
Έλλειψη ίσων ευκαιριών	64,6	79,2	81,7	72,0	67,2	63,6	61,8	68,6	
Έλλειψη ενδιαφέροντος	33,9	15,6	16,9	19,2	29,3	23,5	28,9	16,4	
Έλλειψη ικανοτήτων	1,7	5,2	1,4	8,8	3,4	13,0	9,2	15,0	
Άνδρες									
Έλλειψη ίσων ευκαιριών	39,3	65,5	46,6	73,8	58,6	56,4	42,3	64,8	
Έλλειψη ενδιαφέροντος	48,2	29,9	50,0	11,9	37,9	24,4	40,8	23,9	
Έλλειψη ικανοτήτων	12,5	4,6	3,4	14,8	3,4	19,2	16,9	11,3	

Πίνακας 7									
Ικανοποίηση από τη θέση των γονακών στην ελληνική κοινωνία (κατανομές ανά φύλο και ηλικία)									
Κάτοικοι Αθήνας %	18-30		31-44		45-59		60+		
	2006	1988	2006	1988	2006	1988	2006	1988	
Γοναίκες									
Ναι, είναι ικανοποιητική	71,7	33,3	59,2	33	54,1	49,1	67,1	64,1	
Όχι, δεν είναι ικανοποιητική	28,3	66,7	40,8	66,9	45,9	50,9	32,9	35,9	
Άνδρες									
Ναι, είναι ικανοποιητική	88,9	51,7	79	40,3	75,8	50,6	78	62,8	
Όχι, δεν είναι ικανοποιητική	11,1	48,3	21	59,7	24,2	49,4	21,4	37,2	

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006.

Πίνακας 8
Αντιλήψεις για την κατώτερότητα των γυναικών
(κατανομές ανά φύλο και ηλικία)

<i>Κάτοικοι Αθήνας (%)</i>	18-30		31-44		45-59		60+	
	2006	1988	2006	1988	2006	1988	2006	1988
<i>Γυναίκες</i>								
Είναι φυσικό οι γυναίκες να βρίσκονται σε κατώτερη θέση	3,2	1,7	3,9	4,7	2,9	6,0	11,3	13,2
Οι γυναίκες δεν βρίσκονται σε κατώτερη θέση από τους άνδρες	71,4	31,1	59,7	28,9	61,8	37,7	58,8	46,4
Οι γυναίκες βρίσκονται σε κατώτερη θέση, και αυτό αποτελεί πρόβλημα προς επίλυση	25,4	67,2	36,4	66,4	35,3	56,3	30,4	40,4
<i>Άνδρες</i>								
Είναι φυσικό οι γυναίκες να βρίσκονται σε κατώτερη θέση	4,4	2,2	7,4	4,8	2,9	4,8	9,9	5,1
Οι γυναίκες δεν βρίσκονται σε κατώτερη θέση από τους άνδρες	73,5	40,7	82,4	33,3	72,5	42,2	85,9	44,3
Οι γυναίκες βρίσκονται σε κατώτερη θέση, και αυτό αποτελεί πρόβλημα προς επίλυση	22,1	57,1	10,3	61,9	24,6	53,0	4,2	50,6

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006

σήμερα έχει κλονιστεί -ιδίως στις απαντήσεις των γυναικών-, ενώ δεν διαγράφεται ένα άλλο πρότυπο αξιών σε ξεκάθαρη συναλληλία με την ιδεολογική ταυτότητα των ερωτώμενων. Δηλαδή, η εικόνα της συνταύτισης προοδευτικών στάσεων και αντιλήψεων και Αριστερής ταυτότητας έχει εν μέρει ανατραπεί προς όφελος μιας συγκεχυμένης εικόνας, όπου τα άτομα που δηλώνουν ταύτιση με την Αριστερά ή τη Δεξιά δεν παρουσιάζουν την αναμενόμενη (με βάση την εικόνα προηγούμενων δεκαετιών) κανονικότητα στις απαντήσεις τους, ως φορείς προοδευτικών ή παραδοσιακών αντιλήψεων για τις έμφυλες σχέσεις. Η διαπίστωση αυτή, εντάσσεται σε ένα πλαίσιο ανασύστασης και αναδιοργάνωσης των πολιτικών ταυτοτήτων, οι οποίες παραμένουν πολύ περισσότερο ρευστές σήμερα σε σχέση με τη δεκαετία του '80, όπου ο κομματικός ανταγωνισμός και η κομματική πόλωση λειτουργούσαν ως υπόμνηση έντονων διαιρετικών τομών, οι οποίες και διέτρεχαν την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της. Η άμβλυνσή τους συνέβαλε ούτως ώστε να αναδειχθούν νέες παράμετροι, οι οποίες και τέμνουν το κομματικό σκηνικό και δημιουργούν νέες ορίζουσες.

Φύλο – Οικογένεια – Εργασία

Μια πρώτη γενική παρατήρηση, όσον αφορά στις αντιλήψεις για τους ρόλους των γυναικών στην οικογένεια και την κοινωνία, όπως καταγράφονται στην Αθήνα, αναφέρεται στο ότι και οι δύο έρευνες (1988, 2006) αποτυπώνουν ένα συγκερασμό παραδοσιακών και σύγχρονων αντιλήψεων. Δεκαοκτώ χρόνια μετά τη διεξαγωγή της πρώτης έρευνας (1988) δεν διακρίνουμε ένα πιο ομοιογενές σύστημα αντιλήψεων για την κοινωνική θέση των γυναικών. Αυτό, τουλάχιστον, προκύπτει από τις απαντήσεις που δόθηκαν στις δύο ερωτήσεις που αφορούσαν τις αντιλήψεις γυναικών και ανδρών αφενός για την αμειβόμενη εργασία των γυναικών ανάλογα με τη θέση τους στον κύκλο της ζωής και, αφετέρου, για τους οικογενειακούς ρόλους και την κατανομή τους ανάλογα με το φύλο. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν άλλες επιμέρους διαφοροποιήσεις μεταξύ 1988 και 2006.

Πίνακας 9.1
Πιστεύουν ότι η φροντίδα των παιδιών και οι δουλειές του σπιτιού πρέπει να είναι:

	Αθήνα (%)		Σύνολο χώρας (%)	
	2006	1988	2006	1988
<i>Γυναίκες</i>				
Αποκλειστικά υπόθεση της γυναίκας	4,8	6,5	5,1	8,9
Κυρίως υπόθεση της γυναίκας, με τη βοήθεια όμως και του άνδρα	46,8	35,4	39,9	42,0
Υπόθεση και των δυο εξίσου	48,5	57,9	54,5	49,0
Κυρίως υπόθεση του άνδρα, με τη βοήθεια όμως και της γυναίκας	-	-	0,2	-
Αποκλειστικά υπόθεση του άνδρα	-	0,2	0,3	0,1
<i>Άνδρες</i>				
Αποκλειστικά υπόθεση της γυναίκας	6,1	7,3	6,4	11,5
Κυρίως υπόθεση της γυναίκας, με τη βοήθεια όμως και του άνδρα	51,8	38,8	50,0	44,2
Υπόθεση και των δυο εξίσου	41,4	53,9	42,8	44,2
Κυρίως υπόθεση του άνδρα, με τη βοήθεια όμως και της γυναίκας	0,7	-	0,8	0,1
Αποκλειστικά υπόθεση του άνδρα	-	-	-	-

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των δύο ερευνών, από τη μία μεριά το παραδοσιακό πρότυπο της οικογένειας τίθεται σε αμφισβήτηση, όπως προκύπτει από την ιδιαίτερα χαμηλή αποδοχή της αναχρονιστικής άποψης ότι η φροντίδα της οικογένειας είναι *αποκλειστικά* «γυναικεία υπόθεση» και, συγχρόνως, τη μεγάλη αποδοχή ενός εξισωτικού προτύπου έμφυλων σχέσεων στην οικογένεια, το οποίο εκφράζει η άποψη ότι η «φροντίδα των παιδιών και οι δουλειές του σπιτιού πρέπει να είναι υπόθεση εξίσου ανδρών και γυναικών». Από την άλλη μεριά, όμως, η επίσης συντηρητική αντίληψη ότι η οικογένεια είναι *κυρίως* «γυναικεία υπόθεση» παραμένει αρκετά ισχυρή εδώ και μία εικοσαετία, στο μέτρο που συγκεντρώνει και στις δύο έρευνες υψηλά ποσοστά συμφωνίας -κυρίως στις μεγαλύτερες ηλικίες γυναικών και ανδρών.

Μια άλλη διαπίστωση είναι ότι το 1988 οι Αθηναίες και οι Αθηναίοι αποτελούσαν σημαντικούς φορείς προοδευτικών αντιλήψεων. Για παράδειγμα, η άποψη ότι η οικογένεια είναι υπόθεση εξίσου ανδρών και γυναικών υπερίσχυε μεταξύ των κατοίκων της Αθήνας. Συγχρόνως, η αντίληψη ότι η οικογένεια είναι αποκλειστικά ή κυρίως υπόθεση της γυναίκας υπερείχε στο σύνολο της χώρας. Αντίθετα, σήμερα έχουν πλέον αμβλυνθεί οι διαφορές ως προς τις αντιλήψεις για τους οικογενειακούς ρόλους μεταξύ των κατοίκων της Αθήνας και των λοιπών περιοχών. Στη περίπτωση μάλιστα των γυναικών, παρατηρούμε ότι οι Αθηναίες εμφανίζονται σήμερα λιγότερο προοδευτικές από το σύνολο των γυναικών της χώρας (βλ. πίνακα 9.1). Ακόμη, το 2006 παρατηρούμε ότι στην πλειονότητά τους οι άνδρες στην περιφέρεια και στην Αθήνα εκτιμούν ότι η οικογένεια είναι θέμα που αφορά κυρίως τις γυναίκες. Αντίθετα, το 1988 ως επί το πλείστον οι Αθηναίοι (όπως και οι Αθηναίες) υπήρξαν οι κύριοι εκφραστές σύγχρονων αντιλήψεων σχετικά με τον ισότιμο καταμερισμό των οικογενειακών ρόλων και ευθυνών μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Η έρευνα του 1988 δείχνει ότι οι Αθηναίες και οι Αθηναίοι σχεδόν όλων των ηλικιών, ιδιαίτερα όμως τα άτομα ηλικίας 18-29 και 30-44 ετών, αμφισβητούν τους παραδοσιακούς ρόλους γυναικών και ανδρών, έναντι ενός πιο εξισωτικού συστήματος οργάνωσης και κατανομής των έμφυλων ρόλων στην οικογένεια. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι αντιλήψεις τόσο των νέων, οικονομικά ενεργών γυναικών και ανδρών, όσο και των υπολοίπων ηλικιών που συμμετείχαν στην έρευνα, σχηματίστηκαν σ' ένα συγκεκριμένο πολιτικό περιβάλλον.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 το αίτημα για κοινωνική αλλαγή ήταν ισχυρό και συνοδεύτηκε, μεταξύ άλλων, από μεταρρυθμίσεις, όπως η αλλαγή του Οικογενειακού Δικαίου, οι οποίες συνέβαλαν σημαντικά στο να απορριφθεί το παραδοσιακό πρότυπο της «πατριαρχικής οικογένειας». Η συμβολή του φεμινιστικού κινήματος υπήρξε αναμφίβολα καθοριστική σε σχέση με τις θεσμικές αλλαγές που ακολούθησαν. Η επίλυση του προβλήματος της έμφυλης ανισότητας ήταν στην ημερήσια διάταξη, αποτελούσε βασικό αίτημα για τις γυναικείες διεκδικήσεις και σημείο αναφοράς για όλες τις γυναίκες οι

Πίνακας 9.2
Αντιλήψεις για τη φροντίδα των παιδιών και τις δουλειές του σπιτιού (κατανομές ανά φύλο και ηλικία)

<i>Κάτοικοι Αθήνας (%)</i>	18-30		31-44		45-59		60+
<i>Γυναίκες</i>	2006	1988	2006	1988	2006	1988	1988
Αποκλειστικά υπόθεση της γυναίκας	1,7	2,2	3,6	5,4	7,2	6,0	12,7
Κυρίως υπόθεση της γυναίκας, με τη βοήθεια όμως και του άνδρα	25,4	23	42,2	27,9	46,4	45,2	45,2
Υπόθεση και των δυο εξίσου	72,9	74,7	54,2	65,9	44,9	48,8	42,0
Κυρίως υπόθεση του άνδρα, με τη βοήθεια όμως και της γυναίκας	-	-	-	-	-	-	-
<i>Άνδρες</i>							
Αποκλειστικά υπόθεση της γυναίκας	2,9	3,3	4,2	4,8	-	9,8	11,3
Κυρίως υπόθεση της γυναίκας, με τη βοήθεια όμως και του άνδρα	47,1	37,0	51,4	23,8	53,6	45,1	46,9
Υπόθεση και των δυο εξίσου	47,1	59,8	44,4	71,4	46,4	45,1	42,5
Κυρίως υπόθεση του άνδρα, με τη βοήθεια όμως και της γυναίκας	2,9	-	-	-	-	-	-

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006

οποίες δεν θεωρούσαν φυσική την κοινωνική κατώτερότητα του φύλου τους. Σήμερα, αντίθετα, το πρόβλημα θεωρείται από πλατιά στρώματα γυναικών πως έχει ήδη επιλυθεί. Τα στοιχεία του 2006 δείχνουν ακριβώς ότι η αντίληψη των γυναικών για την έμφυλη ανισότητα άλλαξε ως ένα βαθμό. Είναι πολύ πιθανό οι θεσμικές αλλαγές και οι νομοθετικές ρυθμίσεις που έγιναν προς την κατεύθυνση της ισότητας γυναικών και ανδρών να λειτούργησαν εφησυχαστικά, καθώς «οι επιμέρους «παραχωρήσεις» ή η μερική ικανοποίηση ριζοσπαστικών αιτημάτων λειτουργούν μάλλον εκτονωτικά για τις διεκδικήσεις, κι αυτό όχι μόνο στο πλαίσιο του φεμινισμού» (Παντελίδου-Μαλούτα 2007:6).

Το 2006, η αποδοχή ενός εξισωτικού συστήματος ρύθμισης των έμφυλων σχέσεων αφορά κυρίως τις γυναίκες ηλικίας 18-29 ετών. Αυτές, δηλαδή, που, κατά τεκμήριο, διεκδικούν τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση και την εργασία, καθώς και τις γυναίκες ηλικίας 30-44 ετών -σε μικρότερο όμως ποσοστό συγκριτικά με το 1988. Τόσο οι γυναίκες των μεγαλύτερων ηλικιών, όσο και οι άνδρες όλων των ηλικιών, με μόνη εξαίρεση αυτούς που ανήκουν στη μικρότερη ηλικιακή ομάδα 18-29 ετών, όπου οι απαντήσεις είναι μοιρασμένες, στην πλειονότητά τους εκτιμούν σήμερα ότι η οικογένεια είναι κυρίως ευθύνη των γυναικών. Παρατηρούμε, λοιπόν, μία μεταστροφή σε παραδοσιακές αξίες. Πολύ περισσότερες γυναίκες σήμερα, συγκριτικά με το παρελθόν, αποδίδουν ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο της μητέρας και στην παροχή φροντίδας. Παρόμοιες τάσεις σχετικά με τις συζυγικές πρακτικές στον οικιακό χώρο είχαν παρατηρηθεί και σε παλαιότερη έρευνα του ΕΚΚΕ όπου διαπιστώθηκε ότι τα οικογενειακά πρότυπα στην Αθήνα τείνουν προς παραδοσιακά σχήματα (βλ. Μαράτου-Αλιπράντη, 1999: 75-88). Ωστόσο, ανάμεσα στα νέα ζευγάρια και στις περιπτώσεις που οι δύο σύζυγοι εργάζονται υιοθετούνται πιο προοδευτικά πρότυπα για τους κοινωνικούς ρόλους και επικρατούν πιο ισότιμα σχήματα οικογενειακής ζωής.

Όσον αφορά τη σχέση αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας,⁵ η άποψη ότι «είναι καλύτερο για τις γυναίκες να εργάζονται συνεχώς μέχρι τη σύνταξη» συγκεντρώνει υψηλά ποσοστά αποδοχής μεταξύ των Αθηναίων και στις δύο χρονικές περιόδους, αλλά σαφώς μεγαλύτερα το 1988 και στις γυναίκες και στους άνδρες. Το 1988, πάνω από τις μισές γυναίκες του δείγματος υιοθετούσαν αυτήν την άποψη, με ποσοστά της τάξης του 51% και 57% για την Αθήνα και το σύνολο της χώρας αντίστοιχα, τα οποία μειώνονται το 2006 στο 44% και το 45,9%. Φαίνεται ότι σήμερα γυναίκες και άνδρες προσανατολίζονται σε πιο παραδοσιακές αξίες σχετικά με τους οικογενειακούς ρόλους. Γι' αυτό βλέπουμε ότι έχει σημαντικά αυξηθεί κυρίως το ποσοστό των γυναικών που υποστηρίζουν την άποψη ότι «είναι καλύτερο για τις γυναίκες να σταματούν την εργασία μέχρι να μεγαλώσουν τα παιδιά τους και να ξαναδουλέουν μετά».

Επίσης, αν και το 2006 έχει μειωθεί σε μεγάλο βαθμό το ποσοστό των ανδρών που υποστήριζαν το 1988 ότι «είναι καλύτερο για τις γυναίκες να μην εργάζονται ή να εργάζονται μέχρι να παντρευτούν», έχει σχεδόν διπλασιαστεί το ποσοστό των ανδρών που υποστηρίζουν ότι «είναι καλύτερο για τις γυναίκες να εργάζονται μέχρι να κάνουν παιδιά». Με εξαίρεση τις γυναίκες του 1988, οι άνδρες και τότε, αλλά και τώρα, και οι γυναίκες το 2006, στην πλειοψηφία τους θεωρούν ότι η οικογένεια (κυρίως η ανατροφή των παιδιών) αποτελούν βασικό καθήκον των γυναικών και γι' αυτό θα πρέπει είτε να σταματούν εντελώς να εργάζονται ή να διακόπτουν τουλάχιστον για ένα χρονικό διάστημα την εργασία τους. Αντίστοιχες τάσεις παρατηρούμε επίσης στο σύνολο της χώρας. Στα τέλη της δεκαετίας του 1988 η επαγγελματική απασχόληση των γυναικών

⁵ Για τη διάκριση μεταξύ αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας, τις πολιτικές εναρμόνισης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, καθώς επίσης και τα νοηματικά πλαίσια που διέπουν τον ελληνικό και Ευρωπαϊκό πολιτικό λόγο σε ζητήματα οικογένειας και έμφυλης ισότητας βλ. Verloo, M., Maratou-Alipranti, L., Tertinegg, K. and Beveren, J. "Framing the Organisation of Intimacy as a Policy Problem Across Europe", *The Greek Review of Social Research*, vol 111-112 2005, ΕΚΚΕ pp. 119-147. Για την εναρμόνιση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής βλ. επίσης Μουσούρου, Λ. "Επαγγελματική και Οικογενειακή ζωή", στο Μουσούρου, Λ. και Στρατηγάκη Μ. (επιμ.) *Ζητήματα Οικογενειακής Πολιτικής. Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρικές Διερευνήσεις*, Αθήνα, Gutenberg, 2004, σσ.73-106.

Πίνακας 10.1
Νομίζετε ότι είναι καλύτερο για τις γυναίκες:

	Αθήνα (%)		Σύνολο χώρας (%)	
<i>Γυναίκες</i>	2006	1988	2006	1988
Να μην εργάζονται	3,1	5,6	2,8	7,1
Να εργάζονται μέχρι να παντρευτούν	4,8	6,7	3,0	4,5
Να εργάζονται μέχρι να κάνουν παιδιά	10,7	11,4	9,3	9,3
Να σταματούν την εργασία μέχρι να μεγαλώσουν τα παιδιά τους και να ξαναδουλεύουν μετά	37,5	24,8	39,0	21,4
Να εργάζονται συνεχώς μέχρι τη σύνταξη	44,0	51,6	45,9	57,6
<i>Ανδρες</i>				
Να μην εργάζονται	4,4	13,4	6,8	14,9
Να εργάζονται μέχρι να παντρευτούν	4,8	10,5	3,0	9,2
Να εργάζονται μέχρι να κάνουν παιδιά	17,4	8,0	13,5	9,4
Να σταματούν την εργασία μέχρι να μεγαλώσουν τα παιδιά τους και να ξαναδουλεύουν μετά	33,0	23,6	36,9	21,0
Να εργάζονται συνεχώς μέχρι τη σύνταξη	40,4	44,4	39,9	45,6

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006

μέχρι τη σύνταξη αντιμετωπίστηκε αρκετά θετικά τόσο από τις Αθηναίες όσο και από τις γυναίκες στο σύνολο της χώρας. Σήμερα, στην πλειοψηφία τους οι Αθηναίες και οι γυναίκες των υπολοίπων περιοχών βλέπουν μάλλον αρνητικά το να εργάζονται συνεχώς μέχρι τη σύνταξη, προκρίνοντας την οριστική ή, κυρίως, την προσωρινή διακοπή μετά την απόκτηση παιδιών για το μέγαλμά τους.

Στην Αθήνα, η άποψη ότι οι γυναίκες θα πρέπει «να εργάζονται συνεχώς μέχρι τη σύνταξη» συγκεντρώνει υψηλά ποσοστά αποδοχής σε όλες τις ηλικίες γυναικών και στις δύο έρευνες, ιδιαίτερα όμως στις ηλικίες 18-29 και 30-44 ετών. Ωστόσο, είναι χαρακτηριστικό ότι σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες τα σχετικά ποσοστά είναι υψηλότερα το 1988 απ' ό,τι το 2006, διαφορά που είναι ακόμη μεγαλύτερη στις δύο νεότερες κατηγορίες ηλικιών.

Πίνακας 10.2
Αντιλήψεις για την εργασία των γυναικών (κατανομές ανά φύλο και ηλικία)

<i>Κάτοικοι Αθήνας (%)</i>	18-30		31-44		45-59		60+
	2006	1988	2006	1988	2006	1988	2006
<i>Γυναίκες</i>							
Να μην εργάζονται		2,2	2,4	3,9	4,3	4,8	4,8
Να εργάζονται μέχρι να παντρευτούν	5,1	2,8	3,6	6,3		8,3	9,6
Να εργάζονται μέχρι να κάνουν παιδιά	3,4	3,9	7,2	13,3	14,5	11,9	15,7
Να σταματούν την εργασία μέχρι να μεγαλώσουν τα παιδιά τους και να ξαναδουλέουν μετά	30,5	25,8	43,4	21,1	37,7	30,4	34,9
Να εργάζονται συνεχώς μέχρι τη σύνταξη	57,6	65,2	42,2	55,5	43,5	44,6	34,9
<i>Άνδρες</i>							
Να μην εργάζονται	2,9	9,0	2,7	14,3		17,1	11,4
Να εργάζονται μέχρι να παντρευτούν	2,9	6,7	4,1	6,3		15,9	11,4
Να εργάζονται μέχρι να κάνουν παιδιά	7,4	6,7	13,7	4,8	17,1	8,5	28,6
Να σταματούν την εργασία μέχρι να μεγαλώσουν τα παιδιά τους και να ξαναδουλέουν μετά	25,0	28,1	30,1	25,4	41,4	23,2	31,4
Να εργάζονται συνεχώς μέχρι τη σύνταξη	54,4	49,4	46,6	49,2	41,4	35,4	14,3
							44,3

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006

Το 2006, αντίθετα, οι άνδρες ηλικίας 18-29 ετών σε ποσοστό 54,4% έναντι 49,4% το 1988 πιστεύουν ότι οι γυναίκες θα πρέπει να εργάζονται αδιάκοπα μέχρι τη σύνταξη. Η εξέλιξη αυτή ενδεχομένως να μπορούσε να χαρακτηριστεί ως θετική. Σε συνδυασμό, όμως, με την αντίληψη που έχει ένας στους δύο άνδρες αυτής της ηλικίας ότι το σπίτι και η οικογένεια είναι αποκλειστικά ή κυρίως υπόθεση των γυναικών, δείχνει ότι οι νέοι άνδρες παραβλέπουν το ζήτημα της ανακατανομής των ρόλων. Η καινούργια πραγματικότητα που διαμορφώνεται με την αυξανόμενη γυναικεία απασχόληση κλονίζει το αστικό πρότυπο της οικογένειας (βλ. Μουσούρου, 2004:74). Η οικογένεια, όμως, δεν έχει απολέσει την οικονομική λειτουργία της, ενώ όλο και περισσότερες γυναίκες είναι πλέον οικονομικά ανεξάρτητες και συνεισφέρουν με την επαγγελματική εργασία τους στο οικογενειακό εισόδημα.⁶ Όπως κατέγραψαν οι δύο έρευνες, αυτή η εξέλιξη αντιμετωπίζεται ως επί το πλείστον θετικά από τους νέους άνδρες και τις νέες γυναίκες. Όμως, απέναντι στο εξισωτικό πρότυπο ρύθμισης των έμφυλων σχέσεων στην οικογένεια που προβάλλεται σήμερα από τις νέες γυναίκες, οι νέοι άνδρες αντίθετα προβάλλουν ένα πρότυπο οικογένειας με σαφή διάκριση των ρόλων στη βάση παραδοσιακών πολιτισμικών προτύπων και στερεοτύπων⁷.

⁶ Όπως δείχνει μάλιστα η έρευνα της Α. Μουσούρου, "Επαγγελματική και Οικογενειακή ζωή", στο Μουσούρου, Α. και Στρυτηγάκη Μ. (επιμ.) *Ζητήματα Οικογενειακής Πολιτικής: Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρικές Διακρίσεις*, Αθήνα, Gutenberg, 2004, σσ.73-106, πολλοί «...αναγνωρίζουν την σύγχρονη ανάγκη να εργάζονται και οι δύο σύζυγοι-γονείς προκειμένου να εξασφαλισθεί η καλύτερη διαβίωση της οικογένειας. Ωστόσο, και πάλι το ζήτημα της μεταβολής ρόλων παρακάμπτεται με αναφορά στην (απαραίτητη) συνδρομή γονέων και παιδικών» σ. 93.

⁷ Για τον ρόλο των πατέρων στην εναρμόνιση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής βλέπε σχετική έρευνα του ΚΕΘΙ (Κορωναίου 2007).

Πίνακας 10.3
Αντιλήψεις για την εργασία των γυναικών (κατανομές ανά φύλο και ιδεολογική τοποθέτηση)

<i>Κάτοικοι Αθήνας (%)</i>	Μάλλον αριστερός/η		Μάλλον δεξιός/α		Μάλλον κεντρώος/α		όλα αυτά δεν σημαί- νουν τίποτα	
	2006	1988	2006	1988	2006	1988	2006	1988
<i>Γυναίκες</i>								
Να μην εργάζονται	-	1,6	3,3	7,8	4,4	6,8	4,3	2,0
Να εργάζονται μέχρι να παντρευτούν	3,8	3,2	5,0	10,2	2,2	8,4	8,6	9,8
Να εργάζονται μέχρι να κάνουν παιδιά	7,7	12,3	13,3	8,6	14,3	13,6	5,7	11,8
Να σταματούν την εργασία μέχρι να μεγαλώσουν τα παιδιά τους και να ξανα-δουλεύουν μετά	42,3	19,3	38,3	29,7	33,0	26,7	34,3	23,5
Να εργάζονται συνεχώς μέχρι τη σύνταξη	46,2	63,6	40,0	43,8	46,2	44,5	47,1	52,9
<i>Άνδρες</i>								
Να μην εργάζονται	-	8,9	10,9	18,2	3,0	12,5	4,5	17,9
Να εργάζονται μέχρι να παντρευτούν	4,2	5,9	10,9	9,1	5,1	13,5	-	10,7
Να εργάζονται μέχρι να κάνουν παιδιά	14,6	9,9	37,0	4,5	15,2	10,6	12,1	3,6
Να σταματούν την εργασία μέχρι να μεγαλώσουν τα παιδιά τους και να ξανα-δουλεύουν μετά	39,6	21,8	15,2	31,8	37,4	25,0	30,3	25,0
Να εργάζονται συνεχώς μέχρι τη σύνταξη	41,7	53,5	26,1	36,4	39,4	38,5	53,0	42,9

ΠΗΓΗ: ΕΚΚΕ 1988, ΕΚΠΑ 2006

Οι γυναίκες που δήλωναν το 1988 «μάλλον αριστερές» συμφωνούν σε συντριπτικό ποσοστό έναντι των υπολοίπων ομάδων γυναικών, αλλά και ανδρών, *υπέρ της συνέχισης της εργασίας μέχρι τη σύνταξη*. Το 2006 το ποσοστό αυτό έχει σημαντικά μειωθεί, καθώς αντίστροφα έχει αυξηθεί το ποσοστό των αριστερών γυναικών οι οποίες σήμερα θεωρούν ότι *οι γυναίκες θα πρέπει να διακόπτουν την εργασία τους προκειμένου να μεγαλώσουν τα παιδιά τους*. Αντίστοιχα, το 2006 έχει αυξηθεί το ποσοστό των ανδρών οι οποίοι δήλωσαν «μάλλον αριστεροί» και των γυναικών οι οποίες δήλωσαν «μάλλον δεξιές» και «μάλλον κεντρώες» που συμφωνούν με την παραπάνω άποψη. Το δεδομένο αυτό επιβεβαιώνει την υπόθεση που διατυπώσαμε ήδη σχετικά με τη μείωση των γενικότερων πολιτισμικών διαφοροποιήσεων που συνοδεύουν σήμερα την αριστερή και τη δεξιά ταυτότητα.

Επίσης, αύξηση παρουσιάζει το ποσοστό των γυναικών που δήλωσαν «μάλλον δεξιές» και οι οποίες θεωρούν ότι είναι καλύτερο οι γυναίκες να σταματούν τελείως την εργασία τους μόλις κάνουν παιδιά. Οι άνδρες που δήλωσαν «μάλλον δεξιοί» τάσσονται υπέρ της ίδιας άποψης σε ποσοστό 37,%, έναντι 13,3% της αντίστοιχης κατηγορίας γυναικών, ενώ το 21,8% των δεξιών ανδρών εκτιμούν ότι *είναι καλύτερο για τις γυναίκες να μην εργάζονται ή τουλάχιστον να εργάζονται μέχρι να παντρευτούν*, έναντι του 27,3% το 1988. Η σχέση αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας φαίνεται ότι επανασυγκροτείται στη βάση παραδοσιακών πολιτισμικών προτύπων για τους γυναικείους ρόλους. Με άλλα λόγια, σήμερα αποδίδεται μεγαλύτερη έμφαση σε σχέση με το παρελθόν από τις ίδιες τις γυναίκες στην οικογένεια και στον παραδοσιακό τους ρόλο σχετικά με την παροχή φροντίδας. Εκτός από τον εφησυχασμό που ακολούθησε μία περίοδο ικανοποίησης βασικών γυναικείων διεκδικήσεων, θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι η υπαναχώρηση στο θέμα των αντιλήψεων περί αμειβόμενης εργασίας ενδεχομένως να είναι απόρροια και κάποιων άλλων παραγόντων. Για παράδειγμα, οι προσπάθειες για την αναδιοργάνωση της αγοράς εργασίας με στόχο την προώθηση της γυναικείας απασχόλησης δεν συνοδεύτηκαν από αντίστοιχη

αναδιοργάνωση του οικιακού χώρου,⁸ θέτοντας συγκεκριμένα ως βασική προϋπόθεση την ανακατανομή των οικογενειακών ρόλων, με αποτέλεσμα οι γυναίκες να επιβαρύνονται διπλά από τις ασύμβατες επαγγελματικές και οικογενειακές υποχρεώσεις. Επιπλέον, πολλές γυναίκες έχοντας βιώσει τις ελλείψεις στην κοινωνική οργάνωση παροχής φροντίδας, τη μη ανταποκρινόμενη στις σύγχρονες οικογενειακές ανάγκες αγορά εργασίας και τις γενικότερες συνέπειες των πολιτικών εναρμόνισης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, φαίνεται πως αρχίζουν σταδιακά να αμφισβητούν βασικές αξιώσεις όσον αφορά τη θέση τους στην κοινωνία και την ενσωμάτωσή τους στην αγορά εργασίας.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Μέσα στις δυο σχεδόν δεκαετίες που μεσολάβησαν ανάμεσα στην πρώτη και τη δεύτερη έρευνα οι αντιλήψεις για τις έμφυλες σχέσεις παρουσιάζουν στοιχεία μεταβολής. Το 1988, ένα συμπαγές τμήμα του πληθυσμού ανδρών και γυναικών (κυμαινόμενο ανάμεσα στο 10% – 15%, προερχόμενο κυρίως από τους/τις μεγαλύτερους/ες σε ηλικία και από εκείνους/ες με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο) υιοθετούσε πλήρως το ανδροκρατικό πρότυπο της κοινωνίας, αποδεχόμενο ως «φυσική» την κατώτερη θέση των γυναικών. Εντούτοις, απέναντι σε αυτό το τμήμα του πληθυσμού ισχυρές πλειοψηφίες (περίπου τα ¾ του πληθυσμού) εξέφραζαν την *απόλυτη* αντίθεσή τους, αφήνοντας ελάχιστο χώρο για ενδιάμεσες τοποθετήσεις. Το 2006, αντίθετα, αν και υποχωρούν σαφώς οι ακραία ανδροκρατικές αντιλήψεις (χωρίς όμως να εξαλείφονται) εντούτοις παρατηρείται τάση συγκέντρωσης προς περισσότερο ενδιάμεσες τοποθετήσεις, ακόμα και αναδίπλωσης σε ορισμένες περιπτώσεις.

Το 1988, οι Αθηναίοι/ες συγκροτούσαν έναν αρκετά διαφοροποιημένο πυρήνα σε σχέση με το σύνολο της χώρας, όντας φορείς περισσότερο προοδευτικών αντιλήψεων αναφορικά με τις έμφυλες σχέσεις. Έστω και καταχρηστικά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι γινόμασταν

⁸ Βλ. Verloo, M., Maratou-Alipranti, L., Tertinegg, K. and Beveren, J. "Framing the Organisation of Intimacy as a Policy Problem Across Europe", *The Greek Review of Social Research*, B' 2005, EKKE pp. 119-147.

μάρτυρες μιας διπλής πραγματικότητας της ελληνικής κοινωνίας: από τη μια μεριά, οι κάτοικοι της Αθήνας ως φορείς νεωτερικών ιδεών, αντιλήψεων και συμπεριφορών και, απέναντί τους, η Ελλάδα: μια χώρα με ισχυρά ριζωμένες παραδοσιακές αντιλήψεις για την άσκηση των έμφυλων ρόλων και το σύστημα έμφυλων σχέσεων. Το 2006, η διπλή αυτή πραγματικότητα υφίσταται πολύ λιγότερο. Υπάρχει μια σαφής τάση «ομογενοποίησης» των αντιλήψεων, απόρροια των ευρύτερων οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών της ελληνικής κοινωνίας.

Το 1988, η απόλυτη πλειοψηφία των γυναικών της Αθήνας διαπίστωνε την κατώτερη θέση των γυναικών, δήλωνε *μη* ικανοποιημένη και για αυτό το λόγο απαιτούσε αλλαγές. Το αίτημα αυτό ήταν εντονότερο στις νεαρές ηλικίες, καθώς και στις γυναίκες με αριστερή ταυτότητα. Το 2006, οι γυναίκες στην Αθήνα δηλώνουν σε πολύ υψηλά ποσοστά ικανοποιημένες από τη θέση τους, ενώ πάνω από 6 στις 10 θεωρούν ότι *δεν* βρίσκονται σε κατώτερη θέση από τους άνδρες (ποσοστό που είναι ακόμα υψηλότερο στις απαντήσεις των ανδρών). Ακόμη όμως και όταν δηλώνουν ότι βρίσκονται σε κατώτερη θέση, επιζητούν πολύ περισσότερο από παλαιότερα «παροχές», και μάλιστα σε υπερπολλαπλάσιο ποσοστό σε σχέση με τις γυναίκες στο σύνολο της χώρας. Παράλληλα, όμως, σήμερα *δεν* είναι οι νεότερες ηλικίες, αλλά οι ενδιάμεσες (κυρίως στην κατηγορία 45-59 ετών) οι οποίες δηλώνουν λιγότερο ικανοποιημένες και επιζητούν αλλαγές. Διαφαίνεται η ύπαρξη μιας «πολιτικής γενιάς» γυναικών η οποία φέρει, ως ένα βαθμό αναλλοίωτα από τη δεκαετία του '80 μέχρι σήμερα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Ποια είναι αυτά; Υψηλότερος βαθμός πολιτικοποίησης, μεγαλύτερη εμπλοκή στις πολιτικές διαδικασίες και εντονότερη συνείδηση των περιορισμών και διακρίσεων που υφίσταται λόγω του φύλου τους.

Τέλος, ο ρόλος των πολιτικών ιδεολογιών ως παραγόντων διαμόρφωσης σαφώς διακριτών και αντιτιθέμενων ταυτοτήτων (και ιδιαίτερα ανάμεσα σε Δεξιούς/ες και Αριστερούς/ες) αποδυναμώνεται. Οι Αριστερές γυναίκες (αλλά και οι άνδρες) μπορεί να είναι εξίσου ή και περισσότερο φορείς παραδοσιακών αντιλήψεων για τις έμφυλες σχέσεις αλλά και για τα οικογενειακά πρότυπα, από τους/τις αντίστοιχους/ες Δεξιούς/ές, καταδεικνύοντας τους έντονους μετασχηματισμούς που έχουν

σημειωθεί στο πεδίο της ιδεολογικής διαπάλης από τη δεκαετία του '80 μέχρι σήμερα.

Αναφορικά με τη θέση των γυναικών στην οικογένεια και την κοινωνία, προκύπτει ότι στη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας δεν διαμορφώθηκε στην Αθήνα ένα ομοιογενές σύστημα αντιλήψεων. Οι Αθηναίες και οι Αθηναίοι που βρέθηκαν στο επίκεντρο των εξελίξεων της δεκαετίας του 1980, και συγκεκριμένα των κοινωνικών αλλαγών που είχαν στόχο τη θεσμική κατοχύρωση της "ισότητας των φύλων", αμφισβήτησαν τους παραδοσιακούς ρόλους. Οι γυναίκες διεκδίκησαν την παρουσία τους στο δημόσιο χώρο και τη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας. Οι νεότερες ηλικίες, κυρίως των οικονομικά ενεργών Αθηναίων γυναικών και ανδρών, υπήρξαν σε μεγάλο βαθμό υποστηρικτές της ισότητας που προϋπέθετε, όμως, ανακατανομή των ευθυνών στο πλαίσιο της οικογένειας. Εντούτοις, τα σημαντικά βήματα που σημειώθηκαν με σκοπό τη θεσμική κατοχύρωση της ισότητας λειτούργησαν μάλλον εκτονωτικά για τις γυναικείες διεκδικήσεις, καθώς σήμερα είναι πλέον διάχυτη στα ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας η αντίληψη ότι το πρόβλημα της έμφυλης ανισότητας έχει οριστικά επιλυθεί. Παρατηρούμε ότι, γυναίκες και άνδρες προσανατολίζονται σε παραδοσιακότερα πρότυπα οργάνωσης των έμφυλων σχέσεων, με αποτέλεσμα να διαφαίνεται μία συντηρητικότερη τάση στη περιοχή της Αθήνας. Η ιδέα ότι η οικογένεια είναι γυναικεία υπόθεση όχι μόνο επιβίωσε το 2006, αλλά εμφανίζεται ακόμη πιο έντονη σε αρκετές κατηγορίες Αθηναίων ανδρών και γυναικών. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι, σε αντίθεση με τα παρατηρούμενα αναφορικά με τις αντιλήψεις περί έμφυλης ανισότητας, σε ζητήματα οικογενειακής ζωής και κατανομής των ρόλων στο εσωτερικό της οικογένειας, η επίδραση της πολιτικής γενιάς στις αντιλήψεις των γυναικών δεν είναι τόσο έντονα ανιχνεύσιμη, μιας και οι βασικές αξιώσεις των γυναικών όσον αφορά τη θέση τους στην κοινωνία και τη συνεχή ή μη παρουσία στην αγορά εργασίας βρίσκονται και σε συναλληλία με τη θέση τους στον κύκλο της ζωής. Έτσι, οι νεότερες σε ηλικία γυναίκες (18-29 ετών) εξακολουθούν ακόμη και σήμερα να απορρίπτουν μαζικότερα τις αντιλήψεις αυτές, καθώς δηλώνουν σε υψηλότερα ποσοστά από τις άλλες ηλικιακές ομάδες ότι οι γυναίκες "πρέπει να ερ-

γάζονται μέχρι τη σύνταξη" ή ότι "η φροντίδα των παιδιών και οι δουλειές του σπιτιού είναι υπόθεση και των δυο εξίσου". Ωστόσο, τα ποσοστά αυτά είναι χαμηλότερα από εκείνα του 1988, γεγονός το οποίο αποτελεί αναμφίβολα ένδειξη μιας γενικότερης συντηρητικής στροφής που διέπει τους κατοίκους της Αθήνας, στα 18 χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα στην πρώτη και τη δεύτερη έρευνα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Δραγώνα Θ., 2007, «Έλληνες έφηβοι και εθνικός εαυτός: Ανάμεσα στην ανατροπή και στην εξασφάλιση του οικείου», στο Καφετζής Π., Θ. Μαλούτας, Ι. Τσίγκανου (επιμ.), *Πολιτική, Κοινωνία, Πολίτες. Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 99-123.
- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2006, *Έρευνα πολιτικών προτύπων και πολιτικής συμπεριφοράς*.
- Κακεπάκη Μ., 2006, «Από τη γενιά του πολιτικού ενδιαφέροντος στη γενιά της πολιτικής αδιαφορίας; Μεταβολές στην Ελληνική πολιτική κουλτούρα, 1988 – 2005», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 28, σ. 111-128.
- Κορωναίου Α., 2007, *Ο ρόλος των πατέρων στην εξισορρόπηση της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής*. Αθήνα, ΚΕΘΙ.
- Μαλούτας Θ., Δ. Εμμανουήλ, Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, 2006, *Αθήνα. Κοινωνικές δομές, πρακτικές και αντιλήψεις: Νέες παράμετροι και τάσεις μεταβολής 1980 – 2000*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Μαράτου-Αλιπράντη, Λ., 1999, *Η οικογένεια στην Αθήνα. Πρότυπα οικογένειας και συζυγικές πρακτικές*. Πρόλογος: Ι. Λαμπίρη-Δημάκη, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Μουσούρου, Λ., 2004, «Επαγγελματική και Οικογενειακή ζωή», στο Μουσούρου, Λ. και Στρατηγάκη Μ. (εκδ.) *Ζητήματα Οικογενειακής Πολιτικής. Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρικές Διερευνήσεις*, Αθήνα, Gutenberg, σ.73-106.

- Νικολακόπουλος Η., Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 1988, *Έρευνα για την πολιτική συμπεριφορά των γυναικών στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ/ΓΓΓ.
- Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 2007, «Κρατικός φεμινισμός, πολιτικές για την έμφυλη ισότητα και κοινωνικές αντιλήψεις», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 29, σ. 5-39.
- Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 1992, *Γυναίκες και πολιτική. Η πολιτική φυσιολογία των Ελληνίδων*, Αθήνα, Gutenberg.
- Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 1991, «Οι έφηβοι της αλλαγής: Κοινωνικοποιητικές επιδράσεις και μεταβολές στην πολιτική φυσιολογία των εφήβων: 1982–1990», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 80, σ. 41–69.
- Verloo, M., Maratou-Alipranti, L., Tertinegg, K. and Beveren, J., 2005, “Framing the Organisation of Intimacy as a Policy Problem Across Europe”, *The Greek Review of Social Research*, vol 111-112, ΕΚΚΕ σ. 119-147.

